

ВІДГУК

офіційного опонента на кандидатську дисертацію

Зубарєва Олександра Сергійовича

«Східні духовні практики як феномен життєвого світу особистості в полікультурному суспільстві», поданої до спеціалізованої вченої ради Д64.051.15 Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (м. Харків) на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук за спеціальністю 22.00.01 – теорія та історія соціології

Напевно, не буде перебільшенням стверджувати, що останнім часом сюжети, пов'язані з проблематикою життєвого світу сучасної персоналістичної особистості, якій властиве прагнення опанувати «мистецтво існування», оволодіти практиками «турботи про себе», про свої бажання, в тих або інших формах все більше виходять на передній план соціального теоретизування. Інтимність, дружба, тілесність, емоції, здоров'я, гастрономія – теми, які ще зовсім недавно складно було навіть уявити в жанрових межах академічного дискурсу, сьогодні перестають сприйматися як «несерйозні», «екзотичні», «сумнівні» з конвенціональної наукової точки зору.

Саме до таких «гарячих сюжетів» відноситься й проблематика дисертаційної роботи Олександра Сергійовича Зубарєва. Доречи зазначимо, що О.С. Зубарєв є одним з перших у вітчизняній соціології – якщо не першим – хто звернув увагу на життєвий світ особистості, яка практикує східні духовні практики (далі по тексту – СДП). Тож намагання автора концептуалізувати СДП як феномен життєвого світу особистості у полікультурному суспільстві (с.6) виявились цілком співзвучними актуальній теоретичній рефлексії з приводу «поетики побутової поведінки» (в термінології Ю. Лотмана) з її чуттєвістю до приватних обставин, дрібних деталей подій, «біографічно детермінованих ситуацій» та «мотиваційних контекстів звернення», якщо використовувати «мову» самого дисертанта (с. 82, 146, 160, 177). Важливо відзначити, що актуалізація зазначених тем свідчить не стільки про вичерпаність можливостей соціологічного мислення як такого (особливо в класичному варіанті з його суспільно-значущими висновками, високоточними методами), скільки про розширення радіусу соціологічного аналізу, який все більше залежить від актуальної шкали життєвих цінностей особистості. Інакше кажучи, мова йде про активне зміщення фокусу наукового інтересу дослідників з відносно сталих структур та інститутів в бік мікросоціальних явищ та процесів – до форм «малого життя» з його повсякденними радощами, до «мистецтва слабого», як називає М. де Серто індивідуальні практики агентів, які пристосовують наявні структурні можливості до власних преференцій.

В такому контексті цілком очевидним є той факт, що нова реальність, яка функціонує в режими «індивідуальної інфраструктури» (Ж. Дельоз і

Ф. Гваттарі) потребує, в свою чергу, нових методологічних стратегій та інструментів тлумачення явищ, вже насичених інтерпретацією й, відповідно, нових понятійних рядів для свого описання. Як слушно зауважує сам автор дисертації, «пошук нових ідей та ракурсів не є зайвим, а навпаки, цілком виправданий і навіть необхідний» (с. 43). В певному сенсі, у тих методологічних питаннях, які порушує у своїй роботі О.С. Зубарев – «за які проблеми відповідав той чи інший концепт? Чи відповідає він вже новим проблемам? Чи містить у собі потенції для їх вирішення? Чи має використовуватися в автентичному варіанті, бути реорганізованим або піддатися забуттю?» (с.12), ми й знаходимо яскраво виражене прагнення саме до такого «пошуку нових ракурсів».

У цілому слід визнати, що заявлена О.С. Зубаревим дослідницька стратегія, що полягає в намаганнях виробити адекватний аналітичний інструментарій, який би, за твердженням самого автора, «відкривав нові можливості для вивчення життєвого світу особистості, яка практикує СДП у полікультурному суспільстві» (с.5), отримала оригінальну реалізацію як на рівні завдань дисертаційного дослідження (с. 6-7), так і на рівні використаної автором методологічної оптики. Йдеться про феноменологічну концептуалізацію життєвого світу (п. 1.1.), соціокультурне обґрунтування СДП, інтерпретованих в якості культурних форм (п. 2.2.), а також цілком виправдане звернення до методу наративних інтерв'ю для роботи з глибинно-внутрішнім досвідом суб'єктів, що практикують СДП (розділ 3.).

Методологічна цінність дисертаційної роботи О.С. Зубарева полягає в її вираженій аналітичності. Перш за все, це стосується запропонованого автором нового «прочитання» феноменології життєвого світу – базової категорії, яка, до речі, має серйозну традицію концептуалізації, відтворену дисертантом у п.1.1. Здійснивши історико-соціологічний аналіз та порівняння (ре)конфігурацій концепту життєвого світу з точки зору різних методологічних позицій й *обґрунтувавши власну їх типологію* (автором було виокремлено феноменологічний, етнометодологічний, драматургічний, критичний, етичний, екзистенціальний, прагматичний, лінгвістичний, соціально-психологічний, культурно-антропологічний та ціннісний підходи тощо), О.С. Зубарев переконливо зумів продемонструвати «звільнення» від прийомів рефлексивної роботи з цим концептом, які вже склалися.

Так, розгортаючи тезу про відсутність інтересу в запропонованих концептуальних схемах до конкретики людського життя (с.42), О.С. Зубарев звертає увагу на концепцію «дійсного світу життя» М. Бахтіна (п.1.2.), що дозволяє автору подолати абстрактний характер розмірковування щодо структури життєвого світу та запропонувати його архітектоніку, яку він змістовно реконструює на прикладі життєвих світів індивідів, що практикують СДП. На нашу думку, акцент на конкретній, процесуальній природі архітектоніки життєвого світу (зафіксованій в дефініції, яку пропонує дисертант – с.88), має важливе евристичне значення, оскільки застерігає від спрощеного її розуміння і сприяє опису глибинних знаково-смыслових структур даного суспільства, відтворених у практиках акторів.

Окрім того, в теоретичних побудовах О.С. Зубарева отримує цікаве продовження (хоча й, нажаль, факультативне, пунктирне) етична онтологія М. Бахтіна, зокрема, в проблематизації такого актуального, особливо для українського сьогодення, моменту переосмислення засад професійної етики соціолога-дослідника, його відповідальності за результати своїх досліджень (с.67-69).

Важливо підкреслити, що продуктивне поєднання «соціологізованої» версії бахтінських ідей з евристичними можливостями феноменологічного та соціокультурного підходів дозволили О.С. Зубареву не зупинитися виключно на понятійному аналізі життєвого світу «самого по собі», а побудувати дійсно *оригінальну концептуальну схему* його дослідження, яка, на нашу думку, дозволяє без будь-якого гносеологічного «напруження» осмислювати «онтологічну гетерогенність» даного феномену, тобто одночасну приналежність до макроконтексту всього суспільства, мезоконтексту групового життя та мікроконтексту реального феноменального досвіду індивіда (с.87), які усі разом перебувають у стані каузального взаємозв'язку. Такий підхід в цілому задає динамічність всієї конструкції життєвого світу.

Без сумніву позитивним, на наш погляд, виглядає прагнення О.С. Зубарева не обмежувати себе лише теоретичним конструюванням. Так, на рівні інтерпретативної роботи з наративними інтерв'ю (розділ 3) автору вдалося доволі продуктивно «схопити» індивідуальні/конкретні випадки практикуючих СДП, спираючись при цьому на тематизований ним конструкт «архітектоніка життєвого світу». Розглядаючи наративні інтерв'ю як форму об'єктивації конкретних життєвих світів індивідів, практикуючих СДП, дисертант емпірично *обґрунтував типологію*, яка включає сім ідеально-типових мотиваційних контекстів звернення до східних духовних практик у полікультурному суспільстві: екзистенціальний, телеологічний, кризовий, пізнавальний, валеологічний, презентаційний і трансперсональний (с.160-181)

Важливим, з нашої точки зору, внеском О.С. Зубарева в концептуалізацію східних духовних практик в модусі феноменальної та соціокультурної перспективи є запровадження *власної соціологічної дефініції «східні духовні практики»*, яка органічно розкриває евристичні можливості обох вказаних перспектив. Так, розглядання СДП через оптику соціокультурного підходу (с. 100-122) й, відповідно, їх визначення через поняття «культурної форми» (с. 118,132) дозволило О.С. Зубареву зосередитись на *змістовному (смісловому, інформаційному) аспекті* практичного досвіду індивідів (тобто встановити, чим наповнений життєвий світ індивіда, який практикує СДП, які мотиви, проекти, практики, проблеми йому властиві – с. 132). При цьому в якості ресурсу смислового змісту СДП автор дисертації розглядає стан репрезентативної культури, яку він описує в перспективі полікультурності (п.2.1). З іншого боку, *аспект «суб'єктифікації»* СДП встановлюється автором через апеляцію до феноменологічної їх інтерпретації (в значенні кінцевих областей значень, а також через інтеріоризацію форм СДП –

с.129-131), до якої звертається індивід в контексті його біографічно детермінованої ситуації.

Зауважимо, що для О.С. Зубарева СДП – свідомо (якщо скористатися «мовою» самого автора дисертації, то ця «усвідомленість» має проєктивне вираження в «мотиві-для-того-щоб звернення до східних духовних практик» й «мотиві-тому-що звернення до східних духовних практик») й вільна гра культурними формами СДП як ресурсами «самобудування» – існують не тільки на рівні рефлексивного самоспостереження, але й на рівні репрезентативних поведінкових моделей, які представлені у полікультурному соціумі.

Слід також відзначити принципове для автора дисертації акцентування уваги на моменті взаємного перетинання соціокультурного та феноменологічного визначення СДП, що дозволяє О.С. Зубареву максимально «інструменталізувати» конструкт СДП, фіксуючи таку їх характерну особливість, як здатність «розкриваючи/показуючи» себе (наприклад, СДП як способи соціокультурної модифікації тіла або способи смислоутворення), одночасно «розкривати/показувати» щось інше – наприклад, соціокультурну специфічність репрезентативної культури або обставини біографічно детермінованих життєвих ситуацій, які можуть спонукати звернення до СДП.

В цьому зв'язку доцільним є наступний крок автора дисертації. З метою подальшого пояснення та деталізації розробленої методології дослідження життєвого світу та соціологічної концептуалізації феномену СДП, О.С.Зубарев звертається – цілком виправдано, враховуючи загальну методологічну спрямованість дисертаційного дослідження – до такого якісного методу збору соціологічної інформації, як наративне інтерв'ю, наголошуючи на його здатності «наблизитися до розуміння того, як переживають світ ті, хто практикує східні духовні практики, з позиції їх самих» (с.135). Зібраний емпіричний матеріал дав автору змогу виявити конкретні зміни архітекτονіки життєвих світів індивідів, що пов'язані з інтеріоризацією культурних форм СДП. Зокрема, було продемонстровано, що інтеріоризація культурних форм східних духовних практик веде до соціокультурної модифікації етосу тіла індивіда.

У цілому ж винесена на захист дисертаційна робота справляє позитивне загальне враження і, безумовно, є повноцінним, завершеним теоретичним соціологічним дослідженням. Матеріали дисертаційної роботи та її основні наукові результати мають належну наукову апробацію у провідних фахових виданнях та виступах дисертанта на наукових конференціях. Зміст автореферату є ідентичним основним положенням дисертаційного дослідження. Виклад наукових положень та висновків аргументований.

Основні положення та висновки дисертаційного дослідження можуть бути використані як теоретико-методологічне підґрунтя для розгортання прикладних досліджень у різних сферах соціального життя, наприклад, в розробці політики толерантності, яка повинна сприяти комунікативним практикам та мирному співіснуванню носіїв різних культурних форм і стилів життя в сучасному полікультурному суспільстві України, запобігати їхньому сприйняттю в модусах «чужого» та «ворога», взаємній ворожнечі, відгородженості від несхожого, псевдотипізації, есенціалізму, культурному фундаменталізму.

Разом з тим, незважаючи на безсумнівні переваги, наукову новизну та практичну значущість, дисертаційна робота О.С. Зубарева викликає ряд зауважень. Серед них зазначаємо наступні.

1) На наш погляд, перспектива «експліцитності», в межах якої переважно знаходяться розмірковування О.С. Зубарева стосовно СДП, повинна бути доповнена перспективою «прагматичності». Тобто, слід було б більш ретельно «розвести/розрізнити» *прагматичний* та *експресивний* моменти в аналітиці східних духовних практик. Створюється враження, що для самого автора дисертації це розрізнення не становить особливої проблеми. Підкреслюючи важливість прагматичного аспекту, головний наголос О.С. Зубарев, все ж таки, робить на тому, щоб «дешифрувати» практики своїх інформантів саме *в площині вражень*. Можливо, це відбувається тому, що практики в інтерпретації автора є, перш за все, «формою», яка покликана виражати доктринальне ядро СДП. Думається, що задля посилення моменту *прагматичності* (діяльності) було б доцільним розглянути СДП через «режими залучення» (тем більше, що така концептуальна схема набула аналітичного опису в дисертації – с.40-42). Це дозволило б автору дослідити, як практикуючі актори сприймають й використовують цінності та норми «доктринального ядра» СДП; як саме відбувається актуалізація цих культурно-символічних кодів; як СДП (виступаючи в значенні кінцевої форми знань) сприяють відтворенню форм адаптації до соціокультурних обставин, спрямовують включення акторів в соціальне середовище.

2) Ні в якому разі не заперечуючи евристичну значущість понять «біографічно детермінована ситуація звернення до східних духовних практик» та «мотиваційні контексти звернення до східних духовних практик», які вводить автор дисертації до наукового обігу, використовуючи їх в інтерпретативному аналізі інтерв'ю для доведення варіабельності «казусів» (життєвих історій інформантів), вважаємо, що чисельність біографічних деталей не замінює необхідності аналітичного опису *моменту рефлексивності акторів* у реалізації поведінкових кодів СДП в ситуації полікультурної повсякденності. Тобто, на наш погляд, О.С. Зубаревим не повною мірою проблематизований момент того, чому актори обирають сьогодні саме СДП; за якими зовнішніми умовами й при якому наборі «внутрішніх» якостей вдаються до них; якою мірою СДП є усвідомленими

«практиками себе», а не черговим модним трендом.

3) Цілком погоджуючись з методологічною позицією автора дисертації, яка полягає в концептуалізації СДП як соціокультурного феномену, вважаємо, що було б не зайвим (зادля встановлення феноменальних характеристик практик, їх специфічних особливостей в порівнянні з іншими «практиками себе») описати ці практики в проекції *когнітивного стилю повсякденності* (за схемою А. Щюца).

В цілому, підсумовуючи вищезазначене, зауважимо, за актуальністю розкритих проблем, науковою новизною та практичною цінністю дисертаційна робота Зубарєва Олександра Сергійовича відповідає вимогам щодо кандидатських дисертацій, зокрема п.п. 9, 11, 13, 14 Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 р. (зі змінами), а її автор заслуговує присудження наукового ступеня кандидата соціологічних наук за спеціальністю 22.00.01 – теорія та історія соціології

Офіційний опонент:

кандидат соціологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціології
факультету суспільних наук і міжнародних відносин
Дніпропетровського національного університету
імені Олеся Гончара

9 березня 2016 р.

О.В. Ходус

